

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.132

ДО ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ ІСТИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

І. Басиста

*Прикарпатський факультет Національної академії внутрішніх справ
вул. Національної гвардії, 3*

У даній статті зроблено спробу довести ту основоположну ідею, що істина у кримінальному провадженні завжди повинна залишатися об'єктивною, не залежати від жодних суб'єктивних чинників, її встановлення має бути навіть не обов'язком, а більше – самоціллю органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду, а однойменна засада кримінального провадження повинна знайти своє закріплення у статті 7 чинного КПК України.

Ключові слова: слідчий, прокурор, суд, кримінальне провадження, принципи, основні засади, об'єктивна істина, доказування, законність.

Із вступом в дію КПК 2012 року не вщухають дискусії серед провідних процесуалістів та молодих дослідників щодо проблем регламентації та реалізації окремих засад кримінального провадження, що слідують як із позитивних надбань попереднього кримінально-процесуального законодавства, так і з наукових напрацювань. Чільне місце серед таких дискусій займає і питання встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні, однак однозначної позиції із цього приводу немає.

Досліджено стан регламентації та реалізації принципу встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні за умов дії КПК 2012 року

Загальні засади кримінального провадження в різні роки були предметом наукового інтересу таких вчених: О. А. Александрова, В. Навроцької, В. І. Галагана, О. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, С. Л. Дерев'якіна, Л. В. Карабут, О. Б. Комарницької, О. П. Кучинської, Л. М. Лобойка, В. Т. Маляренка, М. М. Михеєн-ка, В. В. Молдавана, В. Т. Нора, Д. П. Письменного, П. Прилуцького, Л. Д. Удалової, Г. В. Юркової та інших. Однак із вступом чинного КПК в дію до вже існуючих не вирішених проблем у даній царині додалися нові, не апробовані правовим полем. Саме тому дана публікація присвячена питанням встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні за умов дії КПК 2012 року.

Аналізуючи окремі проблеми сучасного кримінального процесуального законодавства на думку, в першу чергу, приходять слова корифея сучасної кримінальної процесуальної науки Ю. М. Грошевого про те, що нове кримінально-процесуальне законодавство не повинно створюватися на підставі руйнування та категоричного неприйняття всього попереднього. Багато положень попереднього кримінально-процесуального законодавства були перевірені практикою, довели свою ефективність, більше того, не втрачали своєї ефективності у нових соціально-

економічних та політичних умовах. Це стосувалося, наприклад, інститутів порушення провадження у кримінальній справі, доказового права, цивільного позову, процесуального порядку провадження слідчих дій. Їх доопрацювання та усунення можливих недоліків у законодавчому оформленні було б достатнім і не потребувало кардинальних змін [5, с. 473].

Ми схильні вважати, що до означеного вище переліку можна частково віднести інститут принципів кримінального процесу або ж, як на сьогоднішній день він унормований у КПК, – засад кримінального провадження. У читача виникне логічне запитання про те, чому ж частково, а не в повному обсязі? Наша відповідь слідує із коментаря академіка В. Т. Нора та полягає в тому, що чинний КПК, на відміну від попереднього (КПК 1960 року), передбачає окрему главу (другу), в якій перелічуються засади, що лежать в основі змісту і форми кримінального провадження, а також визначає у загальному вигляді їх зміст [9, с. 38], що очевидно є позитивною його рисою.

Адже, як резонно відзначає академік В. Г. Гончаренко, засади кримінального провадження, які мають світоглядне, правотворче та правозастосовне значення і забезпечують стабільне та принципово вірне регулювання кримінально-правових відносин, інакше – надійний захист матеріального кримінального права, повинні діяти на всіх етапах кримінального судочинства і бути непорушно обов'язковими для всіх учасників кримінального провадження, які мають передбачені законом права і обов'язки, – з власними процесуальними інтересами чи без таких. Більше того, ці засади повинні мати беззастережну повагу всіх членів суспільства та прямо чи опосередковано не порушуватись ними. Водночас, засади кримінального провадження мають бути однозначними, конкретними за змістом зі зрозумілими наслідками їх ігнорування чи не належного слідування ним. В зв'язку з цим виникають тривожні запитання: чи всі записані в КПК України засади мають належні ознаки і можуть бути визнані саме засадами судочинства та чи ґрунтується на всіх означених ознаках теорія судового захисту і практична діяльність? Цілком зрозуміло, що повнота і доказовість можуть бути досягнуті лише у разі наукової інтерпретації кожної з передбачених законом найбільш вагомих у сенсі відправлення правосуддя засад [4, с. 4–5].

Стаття 7 КПК закріплює загальні засади кримінального провадження, які в своїй основі співзвучні з нормами Конституції України, що визначають сутність взаємин людини і громадянина з державою, закріплюють права, свободи і обов'язки людини і громадянина у таких взаєминах, встановлюють основи організації і діяльності правоохоронних, правозахисних органів і суду та визначають основні засади судочинства, зокрема в кримінальному провадженні. В. Т. Нор слушно зауважує, що ряд конституційних засад, зокрема забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень суду, підтримання обвинувачення в суді прокурором, законодавцем не включені до аналізованої норми КПК, хоча «компенсовані» в інших, закріплених у статті 7 КПК, засадах кримінального провадження [9, с. 38–39].

Особливу нашу стурбованість викликає не включення законодавцем до переліку засад кримінального провадження основоположного принципу, який є запорукою реалізації завдань кримінального провадження, пронизує практично всі стадії та дії суб'єктів провадження – встановлення об'єктивної істини. Викликає наше здивування і той факт, що законодавець у жодній нормі чинного КПК прямо про істину взагалі не згадує, а робить це лише опосередковано, в обтічній формі.

За умов дії КПК 1960 року нами неодноразово зверталася увага на те, що в силу даного принципу на суд, прокурора, слідчого, особу, яка проводила дізнання покладался обов'язок всебічно, повно, об'єктивно дослідити обставини справи, які як доводили, так і спростовували винуватість особи у вчиненні злочину, з'ясувати

істотні, юридично значущі факти, дати їм правову оцінку і тим самим забезпечити прийняття правильного процесуального рішення щодо подальшого руху кримінальної справи [1, с. 28].

Такі вимоги є актуальними і обов'язковими для означених суб'єктів і на сьогоднішній день, адже вони слідуєть із ст. 31 Конституції України. Якою ж повинна бути мета доказування, якщо в її основі не лежать істинні знання...

Повертаючись до КПК 1960 року слід відзначити, що у ст. 22, яка мала назву «Всебічне, повне і об'єктивне дослідження обставин справи» чітко закріплювався обов'язок суду, прокурора, слідчого, особи, яка проводила дізнання вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи, виявити як ті обставини, що викривали, так і ті, що виправдовували обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшували і обтяжували його відповідальність. Суд, прокурор, слідчий, особи, яка проводила дізнання були не вправі перекладати обов'язок доказування на обвинуваченого. Заборонялося домагатися показань обвинуваченого та інших осіб, які брали участь у справі, шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів [7].

У низці норм тогочасного КПК істина згадувалася у різних інтерпретаціях, на відміну від чинного КПК. Хоча в свою чергу, у чинному КПК у ст. 7 закріплено вже окремою складовою такої засади кримінального провадження як законність обов'язок прокурора, керівника органу досудового розслідування та слідчого всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин провадження, виявлення як тих обставин, що викривають, так і тих, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставин, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень [8].

Із даного приводу ми повністю підтримуємо позицію В. Т. Нора щодо наявних застережень такого симбіозу. Так як обов'язок спрямувати судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження покладено не лише на сторону обвинувачення, а й на головуючого у судовому засіданні. Так само й оцінка зібраних доказів, яка здійснюється слідчим, прокурором, слідчим суддею і судом, проводиться ними за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження. По-друге, встановлення обставин провадження повно, всебічно і неупереджено – це результат дотримання засад кримінального провадження, в тому числі й насамперед, засади законності. Тому варто було законодавцеві виділити зазначене положення ч. 2 ст. 9 КПК як окрему засаду кримінального провадження [9, с. 44].

На наш погляд, слід також звернутися і до самого розуміння істини, яку, як ми переконані, неприпустимо підміняти схожими, але не ідентичними поняттями. Перш за все істина є тим поняттям, яке розглядалося як у марксистсько-ленінській ідеології, так і є метою християнської та інших теорій пізнання.

Сьогодні у філософії та релігії існує безліч, течій, релігій, сект, які говорять про істину чи про можливість пізнання істини. Що ж таке істина? Цікавими із цього приводу є результати дослідження, проведеного І. Дмитруком, який небезпідставно стверджує, що більшість сучасних науковців не можуть дати остаточну відповідь людині що є істиною? Адже істина – це не щось матеріальне, до чого можна доторкнутися та пощупати, чи з'їсти, як яблуко, істина це щось не пізнане, щось трансцендентне, вище нашого раціонального мислення. Саме наше мислення не може раціонально осмислити термін та поняття істини, хоча сучасна наука дає визначення цьому поняттю. Вікіпедія дає таке визначення істини: істина

- правильне відображення об'єктивної дійсності у свідомості людини, її уявленнях, поняттях, судженнях, умовиводах, теоріях об'єктивної дійсності.

Продовжуючи власний дискурс, І. Дмитрук аргументовано констатує, що така філософська наука як гносеологія – наука про пізнання, поділяє істину на три види: абсолютна істина, об'єктивна істина, відносна істина. Всі ці три класи істини є своєрідним графіком єдиної пізнавальної істини. Хоча філософська наука до кінця не може дати відповідь людині що таке істина і де ця істина? Філософська наука дає можливість шукати істину, через філософські та мисленнєві системи. Протягом існування філософії та формування філософських систем, світоглядів, різні філософи робили спробу пояснити істину, або знайти її, але у жодному випадку ці системи не змогли знайти істину на абсолютному рівні. Тобто істина у філософії ніколи не може бути абсолютною, адже після смерті однієї філософської системи приходить нова система істин. Тобто істина у філософії не є сталою, вона часто помирає і знову народжується, як пори року. Один із основоположників терміну “істина” давньогрецький філософ Арістотель вважав, що істина є те, що ми не можемо осягнути імманентно чи зовнішньо, але все таки можемо знайти цю істину через щось трансцендентне або те яке є не зрозумілим для нас. Тобто у своїй “Метафізиці” Арістотель пише про істину, як про абсолют який не можливо просто так осягнути.

Інша річ бачення істини у релігії. Наприклад у ісламі істиною є Аллах (Всевишній Бог). В християнстві цією істиною є Ісус Христос, який навіть говорив: “Я істина, правда і життя”, у індуїзмі істиною є атман, якого навіть до кінця не можуть зрозуміти боги, у сикхізмі істиною є Ниргуна (Бог), у буддизмі істина присутня у нирвані (просвітленні), в даосизмі у Дао (шляху), можна і так далі писати, але у релігії є лише абсолютна істина, яка є не змінною і сталою [6].

У свою чергу будь-яке кримінальне провадження на окремій його стадії повинно закінчуватися істинним процесуальним рішенням слідчого, прокурора чи суду, адже інше – буде суперечити його завданням які унормовані у статті 2 КПК. Здійснюючи досудове розслідування чи судовий розгляд, визначені у КПК державні органи та їх посадові особи зобов'язані внутрішньо прагнути встановити саме об'єктивну істину, яка буде ґрунтуватися на сукупності зібраних, перевірених та оцінених доказів, а не на власному їх суб'єктивізмі, що нерідко присутній у їх повсякденній професійній діяльності через цілу низку, як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів (морально-професійна деформація, відсутність належної фахової підготовки, некомпетентність, надмірна завантаженість, наявні прогалини та колізії чинного кримінального процесуального законодавства, правовий нігілізм, прогалини морального та духовного виховання, відсутність комунікабельності, низький рівень етичної культури тощо).

Лише за умов відповідності висновків, які виражаються у процесуальних рішеннях органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду об'єктивній дійсності (фактичним обставинам [12, с. 42]) можна вести мову про встановлення об'єктивної істини. Із даного приводу хочеться навести крилатий вислів Йоганна Вольфганга фон Гете «Набагато легше знайти помилку, ніж істину» [3].

Також доводиться констатувати і деякі полярні погляди із даного питання, не лише в теорії кримінальної процесуальної науки, а й в інших галузях права. Зокрема, як на нас, «цікавим» є припущення, наведене в одному із електронних варіантів посібників: «...вельми спірним є постулат про те, що в судовому процесі встановлюється об'єктивна істина. Насправді, у судовому процесі, який має змагальний характер, встановлюється не об'єктивна істина, а доведеність або недоведеність позовних вимог. Крім того, є ще теорія «судового розсуду» (дискреції), за якою кожна правова проблема має не одне, а кілька правильних рішень. Звичайно, кожен адвокат може вважати,

що об'єктивна істина не що інше, як істинність встановлених обставин справи та їх правової оцінки або що це є забезпечення своєчасного та правильного вирішення справи. Проте коли він складатиме процесуальний документ, то повинен вказати на ті конкретні підстави, які передбачені законом для скасування рішення. Ці підстави, зокрема, наведені у законі, і недосягнення судом об'єктивної істини серед них не значиться» [13].

На наше переконання автору цих рядків, в першу чергу, слід ретельно підійти до відповіді на запитання про те, що таке істина взагалі, а також сприйняти розуміння того, що прокурорської, адвокатської, слідчої чи судової істини не існує і не може існувати, адже при протилежному розвитку події істина перестане бути не те, що об'єктивною, а взагалі істиною.

Що ж стосується, для прикладу господарського чи цивільного процесу, то проблеми є схожими. Їх компактно зумів резюмувати О. В. Бринцев, який відзначив, що вже настав час об'єктивно оцінити вплив реалізації нововведень судової реформи на стан системи господарського правосуддя в Україні. При цьому починати необхідно із аналізу концепту реформи, який знайшов своє втілення у системі та змісті принципів судочинства. Найбільш пильну увагу слід приділити головному кроку реформи, який заклав підвалини нової філософії правосуддя – відмові від принципу об'єктивної істини та заміні його так званим «принципом формальної істини» або «змагальним процесом». Двадцять років у вітчизняному господарському судочинстві одночасно співіснують дві протилежні по своїй суті процесуальні форми – слідчий та змагальний процес. Доводиться визнати, що така фрагментарна ретуш процесуального закону, яка полягає у частковому вилученні, частковому збереженні старих норм, похідних від принципу об'єктивної істини, із запровадженням нових таких, які суперечать ним норм-втілень принципу формальної істини, є наслідком відсутності цілісної концепції розвитку господарського процесу [2]. Зі своєї сторони хочеться додати, що схожою є проблема і сучасного кримінального процесу – неузгодженість цілісної концепції розвитку.

У цивільному процесі, логічно, що формалізм істини на сучасному етапі простежується чіткіше, зокрема ще в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» від 18.12.2009 р. № 14, яка прийшла на зміну своїй попередниці, в якій істина все ж таки була об'єктивною, вже чіткіше було закріплено принцип формальної істини: «Обґрунтованим визнається рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених доказами, які були досліджені в судовому засіданні і які відповідають вимогам закону про їх належність та допустимість, або обставин, що не підлягають доказуванню, а також якщо рішення містить вичерпні висновки суду, що відповідають встановленим на підставі достовірних доказів обставинам, які мають значення для вирішення справи» [10].

Отже, виходячи із вище викладено, слід погодитися із проведеним П. Прилуцьким узагальненням щодо наступного: у науці сучасного кримінального процесу намітились декілька напрямів цієї проблеми. Перший – спрямований на збереження поняття об'єктивної істини в кримінальному провадженні, другий – на відмову від нього, і третій – на трансформацію цього поняття в поняття істини «формальної», «практичної» тощо [11].

На наше переконання, істина у кримінальному провадженні завжди повинна залишатися об'єктивною, не залежати від жодних суб'єктивних чинників, її встановлення має бути навіть не обов'язком, а більше – самоціллю органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду, а однойменна засада кримінального провадження, як резонно підкреслив В. Т. Нор, повинна знайти своє окреме закріплення у статті 7 чинного КПК України.

Список використаної літератури:

1. *Басиста І. В.* Кримінальний процес України: 2-ге вид. перероб. та доп.: навч. посіб. [Текст] / Басиста І. В., Галаган В. І., Удовенко Ж. В. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 328 с.
2. *Бринцев О. В.* Про особливості запровадження принципу формальної істини у вітчизняному господарському процесі (статтю опубліковано в журналі "Українське комерційне право" №11/2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// hr.arbitr.gov.ua/sud5023/-publication/88523/](http://hr.arbitr.gov.ua/sud5023/-publication/88523/)
3. Вікі-вислови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// uk.wikiquote.org/wiki/Істина](http://uk.wikiquote.org/wiki/Істина)
4. *Гончаренко В. Г.* Засади верховенства права та законності кримінального провадження в плані здійснення захисту [Текст] / В. Г. Гончаренко // Вісник Академії адвокатури України № 3 (28). – 2013. – С. 4–9.
5. *Грошевий Ю. М.* Вибрані праці [Текст] / Ю. М. Грошевий; упорядники О. В. Капліна, В. І. Маринів. – Х. : Право, 2011. – 656 с.
6. Ігор Дмитрук Роздуми про істину [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// tureligious.com.ua/rozdum-pro-istynu/](http://tureligious.com.ua/rozdum-pro-istynu/)
7. Кримінально-процесуальний кодекс України: законодавство зі змінами та допов. на 16 вересня 2011 року. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 212 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg> (вступив в дію з 20 листопада 2012 року).
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар [Текст] / [за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила]. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» від 18.12.2009 р. №14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// zakon.rada.gov.ua/go/v0014700-09](http://zakon.rada.gov.ua/go/v0014700-09)
11. *Прилуцький П.* Поняття і види істини в кримінальному судочинстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.pravo.vuzlib.su/book_z726_page_3.html](http://www.pravo.vuzlib.su/book_z726_page_3.html)
12. *Тертишник В. М.* Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України [Текст] – Харків: Арсіс, 2000. – 512 с.
13. e-pidruchniki.com/content/335_Obektivna_istina_chi_zmagaln...

*Стаття: надійшла до редакції 25.06.2015
прийнята до друку 01.07.2015*

TO ESTABLISHMENT OF OBJECTIVE TRUTH IN CRIMINAL PROCEEDINGS

I. Basysta

*Carpathian faculty National Academy of internal Affairs
vul. National guard, 3*

This article attempts to prove the fundamental idea that the truth in criminal proceedings must always remain objective, not to depend on any subjective factors, its installation should not even be duty, and more - the goal of the pre-trial investigation authorities, prosecutor, investigating judge and the court, and the same basis of criminal proceedings needs to find enshrined in article 7 of the current criminal procedure code of Ukraine.

Keywords: investigator, prosecutor, court, criminal proceedings, principles, basic principles, objective truth, the proof, the rule of law.